

14. Шумський І. «Західноукраїнський студентський рух національно – демократичного спрямування на початку 20 – х рр.. ХХ ст. / Шумський І. //Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія історія. – Тернопіль. – 2003 р. – Випуск 2. – 282 с.
15. Шумський Іван «Організаційне становлення ліворадикальних молодіжних організацій і товариств Західної України / Шумський І. //Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія історія. – Тернопіль. – 2004 р. – 281 с.

Ткаченко І.

Науковий керівник – проф. Бармак М. В.

ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ ЄВРЕЇВ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ В XVIII – СЕРЕДИНІ XIX СТ.

Протягом століть простежується незмінна тенденція – національні меншини відігравали та відіграють чималу роль в житті тієї чи іншої держави. Чужа земля може або прийняти, або відкинути мігрантів, стати другою батьківщиною чи залишити за межею розуміння.

Євреї – одна із найчисельніших етнічних груп, яка проживала на території Російської імперії, загалом, та України, зокрема. Декілька століть російська влада встановлювала закони, які контролювали життя євреїв. Часто ці закони носили антиєврейський характер, містили норми, які обмежували права єврейського населення. На сьогоднішній день важливо з'ясувати причини пригноблення прав єврейського населення, окреслити основні суперечності, які виникали при їх впровадженні. Лише проаналізувавши основні тенденції розвитку взаємовідносин між російсько-українським населенням та євреями ми можемо розв'язати питання сьогодення, які турбують представників цих народностей. З давніх-давен територія Східної Європи стала ареалом розселення євреїв. Не винятком були й українські та російські землі. Проте, незважаючи на спільність місця проживання, глибокі коріння мають конфлікти, які виникали між євреями та місцевими жителями. З кожним етапом розвитку державності на наших теренах стосунки не лише не покращувалися, а ще більше загострювалися.

Мета дослідження полягає у тому, щоб простежити основні віхи становлення та розвитку взаємовідносин між російською владою та євреями у XVIII – середині XIX столітті, проаналізувати причини появи «смуги осілості», виокремити негативні та позитивні тенденції розвитку взаємовідносин представників цих етносів, дослідити правовий статус єврейського населення на території Російської імперії.

Міжетнічні відносини та становище представників національних меншин в Російській імперії стали предметом дослідження низки науковців. Серед них особливої уваги заслуговують праці М. Бармака, О. Наймана, Л. Фінберга та В. Любченка, С. Кальяна, Ю. Гессена, Л. Моїсєнко, Н. Мацко, І. Самарцева та інших [1], [2], [4], [5], [7], [8], [9-11], [12], [13].

Суперечки з євреями, які населяли українські та російські землі мали глибокі коріння. Відразу ж, після появи представників цієї національності на теренах Східної Європи, місцеві жителі занепокоїлися їхньою економічною могутністю. Чималий хист євреїв до торгівлі став приводом до загострення взаємовідносин із місцевими жителями. Уже в XII столітті зустрічаємо свідчення про вигнання євреїв з Києва, викликане скаргами міщан, незадоволених купецьким талантом євреїв. Загострення економічних взаємовідносин стало однією з основних причин конфлікту, який згодом перетворився у «смугу осілості».

За змістом і особливостями реалізації, законодавство щодо євреїв хронологічно можна поділити на кілька відмінних періодів:

Кінець XVIII – початок XIX століття – можливості проживання у містах на території Волині, Поділля, Київщини, Новоросійської губернії, регламентація зайнятості [13, ст. 65].

1801 – 1825 рр. – уведення положень про майнові, економічні аспекти облаштування євреїв, єврейських громад – кагалів, надання права вступу до народних училищ, гімназій задля прискорення асиміляції. Особливі права для євреїв, які хрестилися [13, ст. 65].

Період правління Миколи I (1825–1855 рр.): уведення військової повинності, скорочення «смуги осілості», так зване положення про «виправлення» євреїв, фактична асиміляція через систему освіти; ліквідація кагалів [13, ст. 65].

Положенням від 30 травня 1835 р. Микола I підтвердив смугу єврейської осілості [1, ст. 118].

У 1855 – 1888 рр., за часів правління Олександра II видається низка законів,

розпоряджень, котрі суттєво поліпшували становище євреїв: обмежувалася рекрутська повинність, дозволялася державна служба, проживання поза «смугою» для певних категорій єврейського населення, надавалися права обирати і бути обраними до земств, єврейські діти отримували вільний доступ до світської освіти. Водночас указом 1864 року євреям заборонялася купівля й оренда землі у «смузі осілості» [15, ст. 144].

Розглянемо ці періоди більш детально.

Після трьох поділів земель Польщі, значна частина єврейського населення потрапила під опіку Російської імперії. Сподіваючись на збереження старих порядків, які панували ще на теренах Польщі, євреї продовжували жити за зразком попередніх років. Та російська влада не бажала зберігати польські порядки, замінивши їх своїми. Можливо, така ситуація була спричинена жорстоким відношенням російської влади до всіх національних меншин, та все ж, до євреїв стали відноситись зовсім по-іншому, з «особливою любов'ю».

Незважаючи на те, що більшість євреїв жили у селах, вони були записані до міщанського стану. Євреї почали сплачувати податки на загальних засадах магістратам і ратушам, що також чинили суд над ними, а влада кагала обмежувалася питаннями богослужіння [9, с. 47].

21 грудня 1791 року Катерина II видала розпорядження, за яким : «Євреї не мали права записуватися в купецтво в внутрішніх російських містах і портах, а також їм дозволено користуватися тільки правом громадянства і міщанства у Білорусі та Новоросійському краї». Так поступово почала оформлюватися «смуга єврейської осілості», до якої згодом увійшли Катеринославська, Київська, Волинська, Подільська, Херсонська, Таврійська, Чернігівська, Полтавська, Мінська, Віленська, Бессарабська, Астраханська, Кавказька губернії, а також Курляндія. Три останні у 1829 та 1835 роках були виключені з числа територій, в яких євреї мали право оселятися [1, с. 116].

Пізніше територія «смуги осілості» дещо змінювалася, проте незмінними залишалися головні тенденції переселенської політики російського уряду щодо євреїв, які полягали у тому, щоб запобігти проникненню єврейства у великоруські губернії, зосередити єврейське населення переважно у західних регіонах імперії – місця їхнього традиційного розселення, а також у південних регіонах, зокрема і в Україні [13, с. 62].

Територіальні межі постійного проживання євреїв, указ Катерини II обмежив 15 губерніями, 8 із яких були українськими, землі Волині, Київщини та Поділля входили до цього переліку. Чіткі антисемітські заходи царизму активно скеровувались на убезпечення великоросійських губерній від масового проникнення іудейського елемента [2, с. 116].

За царювання Павла I чисельність євреїв Києва досягла 452 душ. Павло I відмовив християнам Кам'янка-Подільського, що домагалися вигнання єврейської громади з міста. Імператор взяв участь у суперечці між хасидами та мітнагдами, звелів увільнити з фортеці главу білоруських хасидів Залмана Шнеерсона. Павло I виступив проти ритуальних обвинувачень євреїв. За його правління розглядалася скарга єврея з Бердичева про свавілля його володаря князя Радзивілла. Євреї писали, що князь робив стягнення і за допомогою козаків примушував їх сплачувати великі суми. Сенат дозволив невдоволеним євреям залишити Бердичів, надавши їм два роки для ліквідації своїх справу місті [9, с. 48].

За Олександра I (1801 – 1825 роки) у Києві мешкало близько 1500 євреї, у яких був молитовний будинок на Подолі та синагога на Печерську. Дискримінація за національною ознакою простежується в царських указах від 11 грудня 1800 р. і 15 липня 1801 р., які закріпили положення про те, що на державній службі можуть перебувати лише ті євреї, які прийняли християнську віру [1, с. 116 – 117].

В листопаді 1802 р. в Петербурзі був створений державний комітет для складання положення про євреїв – «Комитет о благоустройстве евреев». В його роботі поряд з царськими урядовцями брали участь представники єврейських общин, хоча їхній внесок в діяльність цієї структури обмежувалася лише присутністю [12, с. 121].

У 1804 р. Олександр I прийняв «Положення про євреїв», що значно ускладнило життя представникам цієї нації. Так, суворо вимагалася приписка за місцем проживання і вказування прізвища, а за необхідності виїзду за межі «смуги» спеціальний дозвіл вищого керівництва губернії. Окрім того, євреям заборонялась оренда й утримування шинків та проживання у таких закладах [7, с. 17].

За доби правління Миколи I набули сили обмеження щодо розселення євреїв у містах. 1827 року Київський магістрат виселив євреїв за межі міста. 1829 року євреїв виселили з Миколаєва та Севастополя. На початку 40-х рр. з'явилися «гетто» – міські квартали, в яких селилися лише євреї. Гетто в Російській імперії почали з'являтися після наказу 1843 року, за яким до «поліційного нагляду» за євреями, які приїздили до міста, засновувалися постійні двори. Цього ж року Микола I видав Указ про заборону євреям селитися ближче 50 верств до західного державного кордону [13, ст. 62].

Положенням від 30 травня 1835 року Микола I підтвердив смугу єврейської осілості. На Україні – це Волинська, Подільська, Київська (крім Києва), Катеринославська, Херсонська (крім Миколаєва), Таврійська (крім Севастополя), Полтавська (крім козацьких та державних сіл) та Чернігівська губернії [1, ст. 118].

За приблизними підрахунками О. Беренштейна впродовж другої половини 20-х – протягом 40-х років понад 300 документів, прийнятих центральними установами Російської імперії, були присвячені питання визначення становища євреїв в державі. Вони стосувалися виселення їх із сіл та міст і зосередження в містечках, статусу останніх та внутрішнього життя в них [3, ст. 62–63].

Більшість євреїв були позбавлені права вибору місця проживання. Винятки робилися для євреїв – купців 1-ї гільдії, осіб з вищою освітою, деяких категорій ремісників і для тих, які відбули рекрутську службу. Але й у «смугі осілості» проживання євреїв дозволялося не повсюдно. Згідно з «Тимчасовими правилами» від 3 травня 1882 року євреям було заборонено селитися за межами міст і містечок [13, ст. 66].

Перебувати за межами «смуги осілості» євреям дозволялося лише тимчасово, строком до 6 тижнів – для успадкування власності, вирішення справ у судових та урядових установах, у торгових справах, пов'язаних із поставкою товарів до «смуги осілості».

1886 та 1887 рр. міністру народно освіти було надане право обмежувати кількість учнів-євреїв у середніх навчальних закладах. У «смугі осілості» кількість учнів-євреїв була обмежена нормою в 10 %, а по інших місцевостях – у 5 %. Це обмеження поширювалося і на вищі навчальні заклади. До престижних навчальних закладів євреїв взагалі не допускали. Приватне навчання єврейських дітей суворо контролювалося: єврейські вчителі-меламеди були зобов'язані одержувати спеціальні свідоцтва від училищного керівництва і мали викладати винятково навчальні дисципліни, зазначені в цих свідоцтвах, згідно з програмами, затвердженими Міністерством освіти [13, ст. 67].

Жорстокі обмеження існували стосовно права євреїв працювати на державній службі. До 1835 року за євреями взагалі не визнавали права на державну службу. Згодом деякі послаблення були зроблені для євреїв-медиків. 1882 року були визнані права євреїв обіймати посади військових лікарів та фельдшерів у межах 5 % норми. Згідно із Судовим Статутом від 19 липня 1877 року кількість євреїв, які включалися у списки присяжних засідателів, повинна була відповідати відсотку євреїв – мешканців даного повіту. Не допускалося призначення євреїв на посаду старших присяжних засідателів. По справах про злочини проти віри участь євреїв у складі присяжних засідателів заборонялася [6, ст. 261].

«Переселити з міста» – таким був лозунг багатьох чисельних законодавчих актів, які приймалися по відношенню до євреїв, які жили в містечках та селах. Ці заходи пояснювали особливостями торгово-промислової діяльності євреїв, в зв'язку з чим признавалося обов'язковим створення для них умов, поза містом, які б були сприятливими для їхньої діяльності [6, ст. 261].

Ознаки дискримінаційної політики нового керівництва яскраво простежуються на основі аналізу численних нормативно-правових актів, що регламентували життя громад іновірців. Так, на державній службі чи в органах місцевого самоврядування міг перебувати лише єврей, який прийняв християнство, місцевою владою велась щорічна статистика про перехід євреїв у православ'я і виконання ними службових обов'язків. Християнізація іудейського населення заохочувалась та широко підтримувалась російською адміністрацією, за це казначейством передбачалась навіть грошова виплата у сумі 25 крб. сріблом [6, ст. 261].

Поворотним пунктом у створенні механізмів правового регулювання єврейського питання в Росії було прийняття 3 травня 1882 року на основі рішення Комітету міністрів «Тимчасових правил про євреїв», які були оприлюднені 29 грудня 1887 року [8].

Ще однією негативною віхою в історії євреїв на території Російської імперії були погроми. Перший з них спалахнув у 1821 р. в Одесі під впливом помилкових чуток про участь євреїв у вбивствах греків у Стамбулі, коли загинув православний патріарх. Погромники (переважно греки) напали на синагогу, розграбували єврейські будинки [13, ст. 88].

У 1830 р. чотирьох євреїв зі Старокостянтинова притягли до суду за нібито скоєне ними ритуальне вбивство семирічного хлопчика. У 1837 році у Білокриничках (Волинської губернії) групу євреїв звинуватили в тому, що вони відрізали в українського селянина язик і зібрали кров у спеціальну чашу. Хоча всі ці справи закінчилися виправданням підсудних, серед населення продовжували поширюватися чутки про ритуальні злочини євреїв. У 70-х рр. XIX ст. євреїв почали звинувачувати у підтримці революційного руху. У багатьох публікаціях подавалися сумнівні дані про найвищий відсоток євреїв серед звинувачених у політичних процесах [13, ст. 88–89].

Погром в Ніжині 1881 року був фактично санкціонований міською владою. Натовп громив крамниці євреїв. Після кількарізкових умовлянь офіцер звелів стріляти. На землі вже лежали шість вбитих, але оскаженілий натовп з криками ще більш жорстоко руйнував єврейські житла і магазини [14, ст. 49].

Тільки протягом весни і літа 1881 року постраждала понад сто юдейських громад. Погроми охопили 8 з 15 губерній «смуги осілости».

Після погромів 80 – х років частина юдеїв вдалася до еміграції. Значна кількість єврейської общини подалася за океан, зокрема в США.

Таким чином, політика російських царів по відношенню до представників єврейського населення не була послідовною. Багатовікова історія єврейського народу на території Російської імперії сповнена насиченими подіями, часто надто суворими законами та невинуватими обмеженнями. Починаючи з часів правління російської імператриці Катерини II, російські правителі вводили все нові та нові обмеження щодо євреїв. Формування «смуги осілости» поклато початок відчуження євреїв від інших етнічних груп, які проживали на території Російської імперії. Без сумніву, тільки віра, яку євреї свято сповідували, мова, звичаї, релігія, власна історія, яких вони ніколи не забували живучи в іновірному та іншомовному оточенні, давали їм сили зберегти себе, не втратити свою ідентичність у вирі несприятливих подій, які павутиною окутували їхню історію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бармак М. Німецьке, чеське та єврейське населення Волинської губернії (1796 – 1914 рр.) / М. Бармак . – Тернопіль, 1999. – 208 с.
2. Бармак М. В. Формування владних інституцій Російської імперії на Правобережній Україні кінець XVIII – перша половина XIX ст. / М. Бармак. – Тернопіль : Астон. – 2007. – 512 с.
3. Бренштейн О. Б. Дискримінаційна політика царського уряду щодо євреїв у другій половині XVIII – першій половині XIX століття (за матеріалами Правобережної України) : дис. ... канд. іст. наук / О. Б. Бренштейн. – К., 1995. – С. 62–63.
4. Гессен Ю. История еврейского народа в России. В 2 т. Т. 1 – Л., 1925. – 346 с.
5. Кальян С. Єврейська громада України в політичному процесі другої половини XIX – початку XX століття / С. Кальян // Політичний менеджмент. – 2009. – № 1. – С. 162–169.
6. Кундельський В. Єврейство в контексті міжнародних відносин на Поділлі наприкінці XVIII – першій половині XIX ст. / В. Кундельський // Матеріали XII Подільської історико-краєзнавчої конференції (22–23 листопада 2007 року). – Кам'янець-Подільський, Оіом, 2007. – Т. 1. – С. 258–264.
7. Мацко Н. Єврейське питання у політиці царизму в кінці XVIII – першій половині XIX ст. (на прикладі Правобережної України) / Н. Мацко // Наукові записки ТНПУ. – 2009. – Вип. 3. – С. 16–20.
8. Моїсєнко Л. М. Правове становище єврейського населення в Російській імперії в кін. XIX – на поч. XX ст. / Л. М. Моїсєнко : [Електронний ресурс] : [Режим доступу] :
9. http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ltkp/2011_66/ist/ist10.pdf
10. Найман О. Євреї України : у складі Російської імперії / О. Найман // Історія в школі. – 2007. – № 1. – С. 45–48.
11. Найман О. Єврейські громади України під час першої хвилі погромів (80 – 90-і рр. XIX ст.) / О. Найман // Історія в школі. – 2008. – № 5-6. – С. 52–64.
12. Найман О. Розширення прав юдейських громад Російської імперії / О. Найман // Історія в школі. – 2007. – № 11-12. – С. 57–64.
13. Самарцев І. Євреї в Україні / І. Самарцев // Віче. – 1993. – № 11. – С. 121–122.
14. Фінберг Л., Любченко В. Нариси з історії та культури євреїв України / Л. Фінберг, В. Любченко. – Київ: Дух і Літера, 2009. – 440 с.

15. Хроніка подій із життя іудейської громади міста Ніжина // Євреї в Ніжині. Науковий збірник. – Ніжин, 2001. – С. 49.
 16. Щербак Н. Єврейське питання в політиці царського уряду в епоху ліберальних реформ 60 – 70-х років XIX ст. / Н. Щербак // Сучасність. – 2007. – № 10. – С. 143 – 149.

Баран Б.

Науковий керівник – доц. Морська Н. Л.

КОНЦЕПЦІЯ «НЕСВІДОМОГО» У ФІЛОСОФІЇ ЗІГМУДА ФРОЙДА

*Найглибша і значна область
 людського розуму – це несвідоме.*

З. Фройд

Зігмунд Фройд увійшов в історію філософської думки як засновник психоаналізу і автор концепції «несвідомого». Несвідоме являє собою сховище примітивних інстинктивних спонукань людини, емоцій, спогадів тощо, які настільки суперечать свідомості, що були пригніченими і витісненими з неї. Сфера несвідомого впливає і багато в чому визначає повсякденне життя людини [1, с. 196–198].

Визначення феномену несвідомого йде в сиву давнину, ще в античності проблема несвідомого була предметом жвавих дискусій та обговорень. Яскравим представником античної філософії, котрий звертався до цієї проблеми був учень Сократа – Платон. Для нього визнання існування несвідомого послужило основою створення теорії пізнання, в основі якої було відтворення того, що є в надрах психіки людини. Осмислюючи філософські ідеї Платона, Фройд, безсумнівно, почерпнув звідти деякі уявлення про несвідоме. На формування психоаналітичного вчення Фройда вплинула також філософія Канта, Шопенгауера, Ніцше та ін. Багато ідей цих філософів значною мірою визначили різні психоаналітичні концепції, в тому числі й уявлення Фройда про несвідоме [2, с. 373–383].

Вчення про «несвідоме» є тим фундаментом, на якому ґрунтується вся теорія психоаналізу З. Фройда. Психоаналіз – це частина психотерапії, лікарський метод дослідження, розвинутий психологом для діагностики та лікування істерії. Потім він був перероблений Фройдом у психологічну доктрину, спрямовану на вивчення прихованих зв'язків та основ людського духовного життя. Для Фройда несвідоме – це перш за все, щось психічне, що підлягає осмисленню лише у зв'язку з людиною. На відміну від інших дослідників, Фройд зробив анатомію свідомості і несвідомого психічно-науковим фактом [2, с. 373–383].

Під несвідомим не слід розуміти щось абстрактне або ж яку-небудь гіпотезу, створену для філософської системи. Несвідоме – це ті форми духовного життя, які, маючи всі властивості психічного, в той же час не є надбанням свідомості. Несвідоме – це сукупність психічних процесів, актів і станів, у впливі яких людина не дає собі звіту. Фройд виходить з того, що допускає несвідоме в силу існування таких актів, для пояснення яких необхідно визнання наявності інших актів, що не є свідомими, бо у даних свідомості є безліч прогалин. Лише в цьому випадку, як вважає він, не порушується психічна безперервність і стає зрозумілим пізнавальний процес з його свідомими актами. У загальному плані психіка людини представлена Фройдом, як протистояння двох сфер: свідомого і несвідомого, які є суттєвими характеристиками особистості [3, с. 131–137].

Людська психіка розпадається, за Фройдом, на три частини: свідомість, несвідоме і надсвідоме, які представлені не рівнозначно. Несвідоме він вважав центральним компонентом, що складає суть людської психіки, а свідоме – лише особливою інстанцією, надбудованою над несвідомим. Своїм походженням свідоме, за Фройдом, зобов'язане несвідомому і викристалізовується з нього в процесі розвитку психіки. Фройд визначає несвідоме як невербальне, воно перетворюється в підсвідоме звідки завжди може перейти в свідомість, за допомогою з'єднання з відповідними словесними уявленнями. Ці три області або системи психічного знаходяться в стані безперервної взаємодії. До цієї взаємодії і зводиться психічне життя людини. Кожен душевний акт і кожен людський вчинок повинен розглядатись як результат змагання і боротьби свідомості з несвідомим, як показник досягнутого в даний момент життя.

Концепція «несвідомого» склалася і визначилася у Фройда не відразу і в подальшому зазнавала істотних змін. У перший період концепція несвідомого З. Фройда була етапом